

ТРУДОВОЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

УДК 349.2:331.101

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ В ТРУДОВОМУ ПРАВИ УКРАЇНИ

Людмила ВАКАРІЮК,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовується структура системи принципів правового режиму в трудовому праві. Особлива увага звертається на визначення сутності правових принципів та їхнє соціально-правове значення. Розкриваються поняття «принципи правового режиму в трудовому праві».

Ключові слова: галузеві принципи, загальноправові принципи, правове регулювання, правовий механізм, правовий режим, правові принципи.

PRINCIPLES OF THE LEGAL REGIME IN THE LABOR LAW OF UKRAINE

Liudmyla VAKARIUK,
Ph.D of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Law
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SUMMARY

The article ascertains the structure of the legal regime principles system in the labour law. A special attention is paid on the definition of legal principles essence and their social and legal sense. The concept of "principles of a legal regime in the labour law" has been disclosed.

Key words: branch principles, general legal principles, legal regulation, legal mechanism, legal regime, legal principles.

REZUMAT

Articolul descrie structura sistemului de principii a regimului juridic în dreptul muncii. O atenție deosebită este acordată definiției esenței principiilor juridice și semnificației lor socio-juridice. Se expune conceptul de "principii ale regimului juridic în dreptul muncii".

Cuvinte cheie: principii ramurale, principii generale de drept, reglementare juridică, mecanism juridic, regim juridic, principii juridice.

Постановка проблеми. Сьогодні в нашій державі спостерігається значне ускладнення соціальної структури суспільства, а також помітним є зростаючий вплив на суспільні відносини фактично всіх інститутів державного регулювання, у зв'язку з чим в теорії права, а також у всіх галузях права актуалізується інтерес до дослідження правової сутності, структури та змісту, місця та ролі правового режиму у власне теорії права. Між тим, найменш дослідженим у вітчизняній юридичній науці виявляється саме правовий режим у трудовому праві, з'ясувати сутність якого можливо лише визначивши систему принципів цього правового режиму.

Актуальність теми дослідження. Дослідження принципів правового режиму в трудовому праві України дозволить по-новому поглянути на проблему правового режиму загалом та режиму в трудовому праві зокрема. Безперечно, краще зрозуміти соціально-правову природу та юридичний зміст режиму трудового права можливо лише шляхом комплексного дослідження його принципів.

Стан дослідження. Питання принципів правового режиму в трудовому праві не було предметом дослідження

українських та зарубіжних учених, хоча в теорії права було здійснено низку розвідок щодо виявлення соціально-правової сутності принципів правового режиму (Г.С. Беляєвою, О.Г. Ларіною, Е.Ф. Шамсумовою) та принципів окремих нетрудових інституційних правових режимів (приміром, принципів правового режиму міжнародних водотоків, стратегічного надрокористування, земель сільських населених пунктів тощо). Безумовно, стан дослідження правових принципів правового режиму в трудовому праві не можна вважати задовільним, а тому він потребує виправлення.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні системи принципів правового режиму в трудовому праві. Для вирішення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати наукові напрацювання вчених, що досліджували питання правових принципів, принципів трудового права та сутність правового режиму; 2) визначити сутність правових принципів та їхнє соціально-правове значення; 3) з'ясувати сутність понять «принципи правового режиму» та «принципи правового режиму в трудовому

праві»; 4) окреслити систему принципів правового режиму в трудовому праві.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що українські вчені (зокрема Д.Є. Вергелес, А.М. Колодій, П.С. Луцук, П.Д. Пилипенко, с. П. Погребняк, О.С. Проневич, В.Я. Тацій, О.О. Уварова, О.М. Юхимюк та інші вітчизняні вчені-юристи) у спеціальній юридичній літературі розглядають принципи права, як правило, як основоположні ідеї, засади. Це є тенденцією, яку започаткували й обґрунтували ще С. С. Алексєєв, М.І. Козюбра, Р.З. Лівшиц, П.Ф. Мартиненко, В.С. Нерсєянц, Л.С. Явич та інші радянські науковці-правники. В окресленому контексті наголосимо, що розуміння принципів права як ідей, що мають фундаментальне правове значення або ж важливе значення для розгортання юридичного розуміння того чи іншого правового явища, оцінюється в науці як найбільш плідне. В основу цих ідей, на думку П.А. Шпилевого, вкладається та чи інша світоглядна позиція, закономірність, виявлена практикою, або сформульоване теоретичне положення, що є результатом наукової думки. Однак цілком очевидно, що «принципи не можуть точно і у всіх елементах збігатися з реальністю, наука повинна випереджати практику, прогнозувати її розвиток і бачити правовий потенціал кожного нового правового явища, направляючи динаміку формування правового процесу згідно з висловленими та визнаними ідеями, і, звичайно ж, формулюючи ці ідеї» [1, с. 81].

Тому слід погодитись з українським правником Ю.В. Чижмарем у тому, що правові принципи – це «керівні засади, спрямовані на реалізацію правових норм, забезпечення правопорядку; вони є обов'язковими для урахування в процесі існування правовідносин» [2, с. 70, 72]. Водночас указівку на те, що правові принципи є керівними засадами, можна вважати об'єктивною, адже загальновідомим є те, що право не вичерпується сукупністю діючих норм, а охоплює також принципи (правові принципи є невід'ємною частиною права), що виражають деякі моральні вимоги [3, с. 22], а також за своїм призначенням забезпечують ідеологічну єдність правотворчості, правореалізації та правопорядку загалом. Відповідно до цього, як справедливо зазначає П.А. Шпилевой, «категорія правових принципів має найважливіше значення не лише для правової науки, а й для практики, насамперед, для формування та функціонування правової системи суспільства. Правові засади лежать в основі не тільки формування державно-правового статусу кожного з елементів правової системи, а й організації та діяльності, практичного застосування у повсякденному житті» [1, с. 82].

Що стосується поняття «принципи правового режиму», то слід звернути увагу на те, що в теорії права вже є спроби дати визначення цьому поняттю. Як правило, під «принципами правового режиму» вчені розуміють «основні засади, відповідно до яких створюється та реалізується його концепція». У цьому контексті принципи є певним орієнтиром для суб'єктів правового режиму, відповідно до якого вони моделюють свою поведінку, з урахуванням того, що правовий режим (незалежно від своєї спрямованості) повинен відповідати загальноправовим принципам законності, правової рівності, гласності, об'єктивності, доцільності, поєднання прав і обов'язків, поєднання переконання та примусу, а також системності [4, с. 88; 5, с. 117]. Аналізуючи вказаний підхід, доходимо висновку, що він є досить абстрактним, непослідовним і запутаним та не достатньо корисним для юридичної теорії та практики.

Водночас російська вчена Е.Ф. Шамсумова в дисертаційній роботі «Правові режими (теоретичний аспект)» визначає принципи правового режиму (в широкому сенсі), як такі основи правової дійсності, що «виявлені та сформульовані в Законі для відображення специфіки та своєрідно-

сті саме юридичних засобів, методів, способів і прийомів управління справами суспільства щодо певного об'єкта, органу, інтересу». Тобто принципи правового режиму – це «підстави режиму; визначальні моменти, що його характеризують» [6, с. 92]. Водночас учена справедливо наголошує на тому, що ці «підстави правового режиму» утворюють певну систему. З огляду на це, до системи принципів правового режиму Е.Ф. Шамсумова зараховує такі: 1) принцип визначального пріоритету; 2) принцип законності; 3) принцип юридичної рівності всіх громадян перед законом; 4) принцип поєднання переконання та примусу; 5) пріоритет прав людини; 6) доцільність; 7) науковість; 8) принцип об'єктивності [6, с. 93–103]. Таким чином, російська вчена, справедливо наголошуючи на тому, що принципи правового режиму утворюють певну систему, виклала ці принципи хаотично, у відриві від основних вироблених в теорії права підходів до систематизації принципів права.

Критикує підхід до розуміння принципів правового режиму Е.Ф. Шамсумової, як очевидно суперечливий, учена Г.С. Беляєва, вказуючи, що якщо принципи правового режиму знаходять своє відображення в законодавчому акті (це нібито є їхньою ознакою), тоді виникає питання: як названий Е.Ф. Шамсумовою принцип науковості може бути закріплений законодавчо? [7, с. 98]. Указане зауваження ґрунтується на давній теоретичній дискусії про те, чи повинні правові принципи закріплюватись в законі та чи можуть уважатись правовими принципами засадничі ідеї права, що не закріплені в жодному законодавчому акті. Не долучаючись до цієї дискусії, наголосимо, що ми поділяємо думку про те, що правові принципи не обов'язково повинні закріплюватись в законодавчому акті, а норми чинного законодавства можуть суперечити принципам права, що не закріплені в законах. Зважаючи на це, вважаємо зауваження Г.С. Беляєвої цілком доречним та не можемо погодитись із визначенням поняття «принципи правового режиму», сформульованим Е.Ф. Шамсумовою, зокрема в частині ознак цих принципів.

Окрім цього, Г.С. Беляєва вказує на те, що поняття принципів правового режиму має відображати як належність цього поняття до права (правовий режим є найважливішим елементом системи правового регулювання), так і «режимну» сутність цієї категорії: конкретну міру сприятливості (чи несприятливості) для суб'єктів права щодо досягнення власних цілей у межах режимного регулювання. У зв'язку з цим, учена доходить висновку, що принципами правового режиму є «вихідні визначальні ідеї, базові положення, установлення, що створюють певний порядок використання правових засобів задля досягнення суб'єктами власних інтересів» [7, с. 99]. Однак не можемо погодитись із Г.С. Беляєвою в тому, що принципи створюють порядок правового регулювання, адже саме відповідно до них створюється вказаний порядок.

Зважаючи на викладене, доходимо висновку, що під поняттям «принципи правового режиму в трудовому праві» слід розуміти систему засадничих ідей реалізації прав та обов'язків у сфері праці, створення, зміни та реалізації здійснення регулюючого впливу на суспільні відносини стосовно праці, з огляду на які створюється порядок правового регулювання у сфері праці.

Однак, якщо принципи правового режиму трудового права складають собою певну систему засадничих ідей, то виникає питання: як виглядає ця система та з яких саме принципів вона складається? Наголосимо на тому, що в теорії права визначенню системи принципів тих чи інших правових режимів фрагментарно приділялась увага. Принципами правового режиму використання космічного простору є використання та дослідження космічного простору

та небесних тіл на благо й в інтересах усіх країн, незалежно від рівня їхнього економічного або наукового розвитку, тобто мирно (проте дотепер тривають дискусії про те, чи має мирне освоєння космосу розумітися як «невійськове») [8, с. 82–84]. Водночас до принципів правового режиму державного майна вчені зараховують такі: різноманіття та рівний захист приватної, державної та муніципальної форм власності; використання землі та інших природних ресурсів (як основу життєдіяльності народів, що проживають на відповідній території, яка може належати суб'єктам на основі різних форм власності) [9, с. 96]. До принципів правового режиму відкритої податкової інформації вчені зараховують принцип обов'язковості оприлюднення розпорядником відповідної інформації (про організаційну структуру, місію, функції, повноваження, основні завдання, напрями діяльності та фінансові ресурси; нормативно-правові акти, акти індивідуальної дії тощо) [10, с. 55].

На нашу думку, в теорії права принципи тих чи інших правових режимів розглядають у відриві від системи принципів права, внаслідок чого принципи, як засадничі ідеї, можуть тлумачитися довільно та викривляти сутність, мету та завдання певної галузі права (зокрема у випадку з правовим режимом використання космосу, досить загальне звучання відповідних спеціальних принципів призводить до того, що космічні актори можуть використовувати космос «мирно», проте з військовою метою [8, с. 83–84]). З огляду на це, наголосимо на тому, що принципи правового режиму є частиною системи принципів права (а отже, й галузевих принципів) та мають відповідати їм, будучи детермінованими.

Водночас, на думку української вченої О.О. Уварової, вся система принципів права може бути представлена як «система вимог, що мають в основі принцип справедливості й включаються до його змісту як одна зі складових» [11, с. 50]. Е.Ф. Шамсумова наголошує на тому, що принцип пріоритету прав і свобод людини є визначальною ідеєю права, тобто, фактично на ньому побудована система принципів права. З огляду на це, означений принцип повинен стати «першоосновою», «відправною точкою» у встановленні правового режиму як у загальному, так і в спеціалізованому (галузевому) регулюванні [6, с. 96–102]. Із позицією Е.Ф. Шамсумової погоджуються В.Б. Романовська, В.В. Пужаєв та А.Д. Суєтова, вказуючи на те, що принцип пріоритету прав і свобод людини, дійсно, повною мірою відповідає фундаментальній меті правових режимів. Між тим, інші принципи правових режимів у жодному разі не можна назвати другорядними, не принижуючи їхнього значення, адже інші принципи, на думку вказаних учених, є «забезпечувальними», «їх дотримання створює умови для реалізації прав і свобод людини» [5, с. 117]. На нашу думку, система принципів права загалом та система принципів правового режиму в трудовому праві зокрема побудована на взаємозв'язку принципів пріоритету прав і свобод людини та справедливості: пріоритет прав людини корегує поняття справедливості, а справедливість допомагає досягти ідеї пріоритетності прав людини. Саме принципи справедливості та пріоритету прав і свобод людини пронизують сучасне право та є тією «відправною точкою», з якої формується система принципів права та принципів правового режиму.

Отже, з огляду на викладене доходимо висновку, що принципи правового режиму в трудовому праві – це система принципів, що складається із таких груп:

1) загальноправові. Оскільки правовий режим у трудовому праві має безпосередню приналежність до права, не викликає сумнівів той факт, що структура принципів цього режиму охоплює загальноправові принципи, до яких, зважаючи на існуючі підходи вчених [12, с. 44; 13, с. 10], нале-

жать принципи справедливості, пріоритету прав людини, законності, верховенства права, поєднання прав і обов'язків, поєднання переконання та примусу;

2) галузеві. З огляду на те, що принципи правового режиму в трудовому праві детерміновані принципами трудового права, а також, зважаючи на існуючі підходи до розуміння переліку вказаних принципів [2, с. 77, 121; 14, с. 280–282], вважаємо, що до розглянутої групи належать принципи свободи праці, оплати праці, обмеження сфери правового регулювання відносинами найманної праці, оптимального поєднання централізованого та локального правового регулювання, єдності й диференціації умов праці (принцип соціальної рівності у сфері праці), визнання незаконними умов трудових договорів, які погіршують правове становище працівників у трудових правовідносинах порівняно з нормативно встановленими умовами, забезпечення охорони праці;

3) спеціальні. Специфіка суспільних відносин у сфері праці, упорядкувати правове регулювання в якій покликаний правовий режим у трудовому праві, обумовлює формування деяких додаткових принципів, що дозволяють ідеологічно одноманітно, ефективно, послідовно й оптимально досягати мети правового режиму в трудовому праві. Відтак зазначимо, що група розглянутих принципів складається з принципів системності, згідно з якими, упорядкування правового регулювання в сфері праці має здійснюватися з позиції системного підходу; об'єктивності та доцільності, який указує на те, що правовий режим у трудовому праві (його зміна), повинен об'єктивно враховувати права, законні інтереси, можливості та обов'язки сторін суб'єктів трудового права, суспільства та держави; науковості, котрим встановлюється, що існуючий правовий режим у трудовому праві (та його зміна) має ґрунтуватися на останніх досягненнях науки (не лише юридичної, але й економічної), а також формуватися за безпосередньої участі вчених-правників; зв'язку з практикою, що вказує на обов'язковість урахування характеристики впливу правового режиму в трудовому праві на суспільні відносини, щоби виявляти певні проблеми та протиріччя тих чи інших норм законодавства про працю, їхню надмірність та незастосовність в існуючих умовах об'єктивної дійсності і, відповідно, усувати ці проблеми; своєчасності, згідно з яким правовий режим у трудовому праві має оперативно вдосконалюватися з урахуванням принципів науковості та зв'язку з практикою.

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеному, слід наголосити на тому, що принципи правового режиму в трудовому праві (в загальному контексті) – це система основоположних ідей, що виступають спрямовуючим орієнтиром у процесі упорядкування правового впливу на суспільні відносини, які врегульовуються нормами законодавства про працю. Указані ідеї «відштовхуються» від засадничої ідеї справедливості та пріоритету прав і свобод людини та охоплюють загальноправові (адже правовий режим загалом має безпосередню приналежність до права); галузеві (оскільки є галузевим правовий режим трудового права) та спеціальні принципи, що дозволяють необхідною мірою досягати мети правового режиму в трудовому праві.

Список використаної літератури:

1. Шпилевой П.А. Сущность и назначение принципов права в современной правовой системе. Пробелы в российском законодательстве. 2010. № 2. с. 81–84.
2. Чижмарь Ю.В. Национальное та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 471 с.
3. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты / под ред. А.В. Малько, И.С. Барзиловой. Москва: Юрлитинформ, 2012. 499 с.

4. Лиманская А.П. Специальные правовые режимы: общетеоретический анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2014. 186 с.

5. Романовская В.Б., Пужаев В.В., Суетова А.Д. Оптимизация структуры правовых режимов как способ повышения их эффективности. Вестник Тюменского государственного университета. Серия: Социально-экономические и правовые исследования. 2017. Т. 3, № 1. с. 111–122.

6. Шамсумова Э.Ф. Правовые режимы (теоретический аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001. 213 с.

7. Беляева Г.С. Правовой режим: общетеоретическое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. Курск 2013. 407 с.

8. Гладкий В.В. Исследование и использование космоса в мирных целях. Стратегічні пріоритети в ХХІ столітті: мат. II Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 14-15 лют. 2017 р.). Київ: Пшонківський О.В., 2017. с. 82–86.

9. Рассказов О.Л. Формирование новой гражданской правосубъектности государства в период реформ. Пробелы в российском законодательстве. 2008. № 1. с. 94–96.

10. Мандзюк О.А. Податкова інформація: окремі аспекти реалізації права на доступ. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2013. Т. 4, № 29. с. 51–56.

11. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія Харків: «Друк. МАДРИД», 2012. 196 с.

12. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. 2012. Вип. 3. с. 42–46.

13. Паньков Д.А. Принципи правового регулювання колективних трудових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 20 с.

14. Пилипенко П.Д. Принципи трудового права. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2001. Вип. 13. с. 278–283.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Вакарюк Людмила Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vakariuk Liudmyla Vasylivna – Ph.D of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

lyudmilavakaryuk@gmail.com